

Хоразмнинг XV асрдаги сиёсий тарихидан

TAVORIX
ISLAMONLINE.UZ

Тарихий манбаларда Хоразмнинг XV асрдаги сиёсий ахволи етарлича ёритилмаган. Мавжуд маълумотлар узлуксиз ва бўлак-бўлак шаклда келтирилгани сабабли, бу кадимий мамлакатнинг сиёсий тарихи хақидаги кўплаб муаммоларни тўлиқ тушуниш имконсиз. Машхур рус тарихчиси Н.И. Веселовский ўз асарларидан бирида Хоразмнинг XIV аср охиридан XV аср охиригача бўлган даврини коронгу давр деб атаган. У шундай деган:

“XIV аср охиридан XV аср охиригача бўлган бутун бир аср — Хоразм тарихи учун коронгу бир давр ҳисобланади.”

В.В. Бартольднинг айрим асарлари Хоразмнинг жўгрофий жойлашуви ва иқтисодий ахволига бағишланган бўлиб, асосан умумий таҳлилга эътибор қаратилган. Бироқ, “Ислом энциклопедияси”даги бир нечта тарихий-биографик мақолаларни ҳисобга олмаганда, у киши Хоразмнинг сиёсий тарихи хақида алоҳида асар ёзмаган.

АМАЛИЙ УЛУГЛАРНИНГ ИЛК ЙЎЛЛАРИ

А.Ю. Якубовскийнинг тадқиқотларида асосан Ўзбекхон (1312–1342) ва Жонибекхон (1342–1357) ҳукмронлиги даври қисман ёритилган. Унда Амир Темурнинг Хоразмга қилган юришлари хақида ҳам маълумотлар келтирилган. Шунингдек, Б.Д. Греков ва А.Ю. Якубовский ҳаммуаллифликда ёзган “Олтин Ўрда ва унинг емирилиши” асарида Дашт-и Кипчок ва унга туташ мамлакатларда XV асрда содир бўлган муҳим воқеалар баён этилган. Хусусан, бу асарда Олтин Ўрда амирларидан бири — нуфузли Идику (Едигей)нинг ижтимоий-сиёсий фаолиятига алоҳида ўрин берилган.

Аммо Хоразмнинг XIV—XV асрларга оид тарихи яхши ўрганилмаганлигини ҳисобга олган

холда, кўлёзма манбаларга мурожаат қилиб, бу даврнинг айрим муҳим жихатларини аниқлашга муваффақ бўлинди. Ушбу маълумотлар Хоразмнинг XV асрдаги сиёсий тарихи бўйича мавжуд бўшлиқларни қисман тўлдириш имконини берди.

ХОРАЗМНИНГ БЎЛИНИШИ ВА ХОКИМИЯТ КУРАШЛАРИ

Мўғулларнинг Марказий Осиёга юриши (1219—1220) натижасида Хоразм Чингизхоннинг катта ўғиллари — Жўчи ва Чигатой ўртасида тақсимланган эди. Урганч шаҳри билан шимолий қисм Жўчи улусининг таркибига киритилди. Жанубий қисм эса Кот ва Хива шаҳарлари билан бирга Чигатой улусига қўшиб берилди.

XIV асрнинг иккинчи ярмида Чигатой улусида ўзаро низолар кучайиб, бир қанча мустақил феодал ҳудудлар вужудга келди. Ана шундай шароитда Хусайн Сўфий каби кўнгирот қабиласининг етакчилари Хоразмда ҳокимиятни қўлга олишга муваффақ бўлди. У ўз номи билан танга зарб қилдириб, мамлакат бошқарувини мустақил равишда олиб борган.

Амир Темур Хоразмни ўз тасарруфига олиш учун кўнгиротлар билан узоқ вақт кураш олиб борди. Унинг бешта ҳарбий юриши ортидан (1371, 1373, 1375, 1379, 1388 йиллар) Жанубий Хоразм Темурийлар салтанати таркибига киритилди. Амир Темурнинг бу ғалабаси Жанубий Хоразмни унинг давлатининг муҳим қисмига айлантирди.

ХОРАЗМНИНГ XV АСРДАГИ СИЁСІЙ ХОЛАТИ

Абдураззоқ Самарқандийнинг маълумотларига кўра, 1435 йилда Абулхайрхон бошчилигидаги кўчманчи ўзбеклар яна Хоразмга бостириб кириб, уни талон-торож қилганлар. Ушбу воқеадан сўнг кўчманчи ўзбеклар ҳар йили, асосан киш фаслида, Кескин юришлар уюштириб, Хоразм ва Мозандарон кишлокларини талаганлар. Абдураззоқ Самарқандийнинг таъкидлашича, Шохрух давлатининг шимолий чегараларини мустаҳкамлаш мақсадида киш пайтларида чегара туманларида кўп сонли кўшин сақлашга мажбур бўлган. Аммо бу ҳаракатлар ҳам кўчманчи ўзбекларнинг ҳужумларини бартараф қилишга етарли бўлмаган.

ХОРАЗМНИНГ ЖАНУБИ-ГАРБИЙ ҚИСМИНИНГ МУСТАФОХОН ТОМОНДАН ЭГАЛЛАНИШИ

XV асрнинг ўрталарида Хоразмнинг жануби-гарбий қисми Мустафоҳон томонидан босиб олинган. 1446 йил баҳорида Отбосар дарёси бўйида Абулхайрхон кўшинлари томонидан мағлуб этилган Мустафоҳон ўз тарафдорлари билан Хоразмга йўл олган. У пойтахт Урганчни қўлга киритиб, ўша ердаги аҳолини янгидан қурилган Вазир шаҳрига кўчирган.

ХОРАЗМДА ХОКИМИЯТ УЧУН КУРАШ

XV асрнинг иккинчи ярмида Хоразмда аҳвол янада кескинлашди. Амир Нонгадой авлодлари ва Мустафоҳон авлодлари ўртасида ҳокимият учун шиддатли кураш давом этган. Амир Темурнинг ҳокимият учун курашган айрим авлодлари ҳам Хоразмга қочиб келиб, шаҳар ва кишлокларни талон-торож қилганлар.

Темурийлар ўртасида олий ҳокимиятга даъвогар бўлганлардан бири Султон Хусайн

Бойкаро эди. 1460 йилда Султон Абу Саид кўшинларининг тазйикига чидай олмай, Астрободдан кочиб, Амударёнинг ўнг киргогида мустахкамланди. У Мустафоҳон билан иттифок тузишга ҳаракат килди, аммо Мустафоҳоннинг иниси Пир Будокни ўз тарафига огдиришга муваффақ бўлди. Бу ҳолатда Мустафоҳон ва Пир Будок ўртасидаги ҳокимият учун кураш янада кучайди.

Султон Хусайн иттифокдошлари билан биргаликда Вазирга юриш уюштирди ва 41 кун давом этган камалдан сўнг томонлар сулҳ тузишди. Бу сулҳ рамзи сифатида Мустафоҳон ўз лочинини Султон Хусайнга совға килган бўлса, Султон Хусайн унга Бехбуд лақабли отини инъом килди.

ШАЙБОНИЙХОННИНГ ХОРАЗМГА КИРИШИ

XV асрнинг 80-йилларига келиб, Шайбонийхон Хоразмга ҳужум уюштирди, аммо бу ерда мустахкам ўрнашишга муваффақ бўлолмади. Қоратогда козок хонлари Бурундук ва Косим султонлар кўшинларидан енгилган Шайбонийхон Хоразмга кочиб келган эди. Кейинчалик у Сирдарё бўйидаги бир нечта шаҳарларни эгаллади, аммо козок хонлари томонидан бу шаҳарлардан сиқиб чиқарилди.

1486 йилда Шайбонийхон яна Хоразмга қайтди. У Тирсак қалъасини қўлга киритиб, Урганчга юриш килди. Темурийлар томонидан юборилган 20 минг кишилик кўшинга қарши очик жанг қилишдан бош тортди ва камални тарқ этиб, Булдумсоз қалъасига йўл олди. Бу жойда маҳаллий ҳокимлар ва бойлар томонидан яхши кутиб олинди.

ХОРАЗМНИНГ ТЕЗКОР ЎЗГАРИШЛАРИ

Шайбонийхон ва унинг кўшинлари XV асрнинг 90-йилларига қадар Хоразмда турдилар. Султон Хусайн уларни мамлакатдан чиқариш учун қўп ҳаракат килди, аммо бу ҳаракатлар натижа бермади. Нихоят, Шайбонийхон Хоразмни тарқ этганидан сўнг, ўлка вақтинча темурийлар тасарруфига ўтди. Бироқ, 1505 йилда Хоразм узил-кесил Шайбонийхон қўлига ўтди.

Бўрибой Ахиедов